

ИСЛОМ ДИНИ ВА ҚАДРИЯТЛАР ТИЗИМИ

Бобошев. З

ТДТУ «Ижтимоий фанлар» кафедраси

катта ўқитувчи

Аннотация.

Мақолада Исломий қадриятлар нафақат кишилардаги маънавий-ахлоқий тарбия, балки аждодларимиз маданий меросини чуқур ўрганишда муҳим ўринни эгаллайди. Шу жиҳатдан қараганда Исломий қадриятлар кенг қамровли фалсафий тушунчадир. Бу тушунча Ислом динидаги ворисийлик, анъанавийликни, диалектик тарзда уйғунлаштиради. Исломий қадриятлар таркибига энг аввало мусулмон минтақаси тарихида чуқур из қолдирган барча буюк алломаларимизнинг ўлмас асарларини киритиш мумкин.

Калит сўзлар: Инсон, жамият, Исломий қадриятлар, Ислом дини, эзгулик, Дин, мусулмон, инсонпарварлик, қадрият.

Исломий қадриятлар нафақат кишилардаги маънавий-ахлоқий тарбия, балки аждодларимиз маданий меросини чуқур ўрганишда муҳим ўринни эгаллайди. Шу жиҳатдан қараганда Исломий қадриятлар кенг қамровли фалсафий тушунчадир. Бу тушунча Ислом динидаги ворисийлик, анъанавийликни, диалектик тарзда уйғунлаштиради. Исломий қадриятлар таркибига энг аввало мусулмон минтақаси тарихида чуқур из қолдирган барча буюк алломаларимизнинг ўлмас асарларини киритиш мумкин.

Исломий қадриятларга бўлган муносабатга объектив нуқтаи назардан ёндошиш, унинг ривожланиш қонуниятларини тадқиқ этиш, миллий ва умуминсоний қадриятларга муносабатни шакллантиришда энг асосий вазифалардан биридир. Бу эса, ўз навбатида, вояга етиб келаётган ёш авлод, қолаверса мутахассис-кадрларни комил инсон сифатида тарбиялашда муҳим аҳамият касб этади. Зеро, «...Дин ўз мазмун-моҳияти билан азалдан жамият тараққиётига, кишиларнинг тафаккури ва маънавиятига, шу жамиятга ҳолисона хизмат қиладиган маънавий комил инсонларни тарбиялашдек шарафли ишга хизмат қилиб келган»¹.

Исломий қадриятлар жамият ҳаётида катта ижтимоий-сиёсий, фалсафий, тарбиявий аҳамиятга эга. Улар ўтмиш билан ҳозирги кун ўртасидаги ворисийликни ифодалайди, шу туфайли уларда миллатнинг тарихи, унинг ўтмиш ҳаёти, маданияти гавдаланади. Шунинг учун ҳам ҳар бир сиёсий тузум, ҳар бир давлат қадриятлардан ўз мақсади, манфаати йўлида фойдаланиб келинган ва ҳозир ҳам шундай бўлмоқда. Исломий қадриятлар ўз-ўзидан

¹Уватов У. Иймон нури. – Тошкент: Ёзувчи, 1996. – Б. 4.

бевосита инсоннинг маънавий қиёфаси, турмуш тарзи, умуман, жамият тараққиётини белгилай олмайди. Исломий қадриятларнинг аҳволи, аҳамияти, инсонга кўрсатаётган таъсири, унинг истиқболи у ёки бу жамиятдаги ижтимоий тузум томонидан олиб борилаётган сиёсат, унинг манфаатлари билан узвий боғлангандир. Бу сўзларимизнинг исботи сифатида ўзбек халқи, унинг ҳаётида исломий қадриятларнинг турли даврларда турлича ўрин тутганлиги, айниқса, мустақиллик йилларида бу қадриятларнинг том маънода кадр топганлиги билан исботлашимиз мумкин.

Агар VIII-IX асрлар яхлит мусулмон минтақа маданияти шаклланаётган даврда Аллоҳ китобидаги муқаддас мазмунни шарҳлаб, ундаги улуғ ғояларни оддий инсонларга содда тил билан тушунтириб берган пайғамбаримиз Муҳаммад (сав) ҳадисларини мукаммал йиғиш, қоғозга тушириш, уларни турли ровийлар орқали етиб келиш жараёнини ўрганиб, саҳиҳ ва заифга ажратиш энг муҳим вазифа сифатида Имом Бухорий, Имом Термизий каби бизнинг диёримиздан етишиб чиққан минглаб улуғ муҳаддисларнинг ҳаёт моҳиятини ташкил этган бўлса, кейинги босқичда - X-XI асрларда Абу Наср Фаробий, Абу Райҳон Беруний, Абу Али ибн Сино каби буюк алломалар мантиқий тафаккур йўлидан бориб, исломгача инсоният яратган илмий-фалсафий бойликни тавҳид таълимоти нуқтаи назаридан таҳлил қилиб, сарасини сара, пучагини пучакка ажратиб, мусулмон минтақа маданиятини янада бойитишга хизмат қилдилар.

Бу буюк мутафаккирларимизнинг илмий мероси ҳам ислом маънавиятини юксалтириш учун хизмат қилди. Шунинг учун ҳам М.Хайруллаев “IX-XII асрларда мусулмон маданиятидаги умумий маданий юксалиш Мовароуннаҳр ва Хуросон олимлари ижодида ўзининг юқори чўққисига кўтарилди. Эллинистик даврнинг охирларида фан ва маданият маркази Мисрнинг Искандария шаҳри деб ҳисобланган бўлса, IX-XII асрларда мусулмон маданиятининг «олтин даври» бўлмиш фан ва маданият ривожини Хуросон ҳамда Амударё ортидаги ўлка - Мовароуннаҳр (Марказий Осиё) ҳудудига кўчиб ўтди. Ўша даврларда Марказий Осиёдан Муҳаммад Хоразмий (783-850), Аҳмад Фарғоний (тах.865), Муҳаммад ибн Исмоил Бухорий (810- 870), Муҳаммад Термизий (824-892), Абу Наср Фаробий (873-950), Абу Райҳон Беруний (973-1048), Ибн Сино (980-1037), Маҳмуд Замахшарий (1075-1114) каби йирик алломалар етишиб чиқди, уларнинг беназир ақл-заковати она замин довуғини оламга ёйди, номлари эса тарих зарварақларига абадий ҳарфлар билан ёзилди”² деб таъкидлайди.

Француз олими А.Массенинг Қуръон суралари ва ҳадисларни ўрганиш асосида чиқарган хулосасига кўра диннинг эзотерик қатлами аслида Одам Атодан, ислом динида эса Муҳаммад (сав)дан бошлангандир.³ Бу фикрлардан

2Хайруллаев М.М. Ўрта Осиёда илк Уйғониш даври маданияти. -Тошкент: ФАН, 1994. – Б. 7-11.

3Иброҳим Ҳаққул. Тасаввуф ва шеърят. Т. 1991. 9- б.

маълум бўладики, нафақат ислом динининг, балки барча динларнинг эзотерик мазмуни ўзаро уйғун. Лекин инсоният тарихий эволюцияси нуқтаи назаридан қаралса, энг охирги дин ислом дини бўлгани учун ва унинг энг мағзи, туб илдизи ислом метафизикаси, яъни сўфизм таълимоти бўлгани учун ва айнан унда “дил ба-ёру, даст ба-кор”⁴ғояси ва унинг амалиёти юксак ривожлантирилгани учун инсон ва инсоният маданиятининг кейинги тараққиёти айнан шу таълимотни англаш ва унинг кўрсатмаларига амал қилиш бўлиши керак, деган хулоса келиб чиқади.

Зоҳидлик ва ишқи илоҳий тарғиби билан бошланган суфийлик йўли XII-XIII асрларга келиб кенг ривож олди ва бутун мусулмон минтақаси бўйлаб қатор тасаввуф тариқатлари мисолида инсонлар қалбини забт эта бошлади. Марказий Осиёда Аҳмад Яссавий, Нажмиддин Кубролар асос солган тариқатлардан бир аср ўтиб, Абдуҳолиқ Ғиждувонийнинг хожагон тариқатига Баҳоуддин Нақшбанд янада ривож бериб, бу йўналишни янги босқичга кўтарди. Унинг машҳур "Дил ба ёру даст ба кор" ҳикмати Жомий ва Навоий, Хожа Ахрор ва Махдуми Аъзамлар томонидан назарий ва амалий ривожлантирилиб миллий маънавиятимизни энг юксак даражага кўтарди. Тасаввуфий тафаккурга хос риёзат ва ботиний покланиш оқибатида олий субстанциядан қабул қилиб олинадиган бундай руҳий мазмун, яъни олий ғоялар ва туйғулар оддий тафаккур, айниқса сезгилар ва эмпирик тажрибалар воситасида ҳосил қиладиган объектив билимга нисбатан беҳад юксаклиги ва сирлилиги (мўжизавийлиги) ва оддий мантиқ тилида ифодалаш мумкин эмаслиги билан ажралиб туради. Шу маънода бундай билимлар дин структурасининг фақат рамз ва тимсоллардагина ифодаланиши мумкин бўлган ботиний мағзини ташкил этади.

Шу маънода нақшбандия тариқати мисолида энг юксак маънавий такомил, Алишер Навоийнинг “Лисонут-тайр” асари, Форобийнинг “Фозиллар шаҳри” мисолида энг юксак ижтимоий идеал айни ўзбек миллати маданиятида шакллантирилган деб ифтихор билан айта оламиз. Айни пайтда шуни ҳам “айтиш лозимки, халқимиз маънавиятини юксалтиришда миллий урф-одатларимиз ва уларнинг замирида мужассам бўлган меҳр-оқибат, инсонни улуғлаш, тинч ва осойишта ҳаёт, дўстлик ва тотувликни қадрлаш, турли муаммоларни биргалашиб ҳал қилиш каби ибратли қадриятлар”⁴нинг ҳам аҳамияти катта. Бундай миллий қадриятларимизнинг шаклланишида эса исломий эътиқоднинг маърифий қуввати беқиёс аҳамиятга эга.

Шуларнинг ҳаммаси улкан ва улуғ ислом маънавиятини ташкил этади. Ислом динининг бошқа динлардан фарқли жиҳати шундаки, у аввало инсониятнинг ажралмас қисми бўлган руҳий ва моддий талабларига ўртача адолат билан қараганлигидадир. Ислом динининг яқунловчи дин экани, яъни шу

⁴Каримов И.А. Юксак маънавият – енгилмас куч.- Тошкент: Маънавият, 2008. – Б.96.

билан инсониятга йўл кўрсатувчи махсус пайғамбарлар бошқа келмаслиги, бизнингча, энди инсоният қиёмат бошланишини кутиб ўзи хоҳлаганича яшаши кераклигини асло билдирмайди. Аксинча, эндиликда тўғри йўлни топиш унинг ўз зиммасидаги энг катта масъулият эканини, бу йўл аллақачон барча динларнинг, айниқса, якуний дин бўлган исломнинг эзотерик ва экзотерик мазмунида тўлиқ ва бенуқсон ёритилганини кўриш мумкин.

Инсонда ахлоқий онг ва ғурур бўлмаса, у ўзининг қайси миллатга мансублигини ҳис этмаса, унинг исломий қадриятларни англашини тасаввур қилиш қийин. Токи, миллатлар, ислом мафқураси мавжуд экан, ислом ахлоқий муносабатлар ҳам, ислом ахлоқий ҳис-туйғулар ҳам, ислом ахлоқий қадриятлари ҳам сақланиб қолаверади. Айрим тадқиқотчилар «исломий ахлоқий ғоя» атамасининг «ижтимоий ғоя»га жуда яқин эканлигини кўрсатадилар⁵. Ўзбек миллатини исломий қадриятлардан маҳрум қилишга уриниш тарих ва инсоният олдидаги энг катта жиноятдир.

Миллатларнинг ўз-ўзини англаш жараёни такомиллашган сари ахлоқий манфаатлар ҳам, исломий қадриятлар ҳам кучайиб, мустаҳкамланиб бораверади. Исламий қадриятларнинг эъзозланиши ва кучайиб бориши зинҳор маҳдудликка, худбинликка, манманликка олиб келмаслиги керак. Шунинг учун ҳам бу масалада хушёрлик, назокат, инсоф, диёнат, бағрикенглик, саҳоват талаб қилинади. Зотан, исломий қадриятларнинг ўзи айни пайтда минтақавий ёки умуминсоний ахлоқий қадриятларнинг узвий қисми сифатида намоён бўлади.

Исламий қадриятларнинг мусулмон инсон маънавияти ва мусулмонлар жамиятидаги ўрни беқиёсдир. Уларни авайлаб асраш ва муҳофаза қилиш-барчамизнинг бурчимиздир. «Фуқаролар Ўзбекистон халқининг тарихий, маънавий ва маданий меросини авайлаб асрашга мажбурдирлар. Маданият ёдгорликлари давлат муҳофазасидадир»⁶, деб ёзиб қўйилган Конституциямизда. Исламий қадриятларга ҳурмат билан қараш - миллатнинг ўзига ҳурмат билан қарашнинг асосий бўғинидир. Минг йиллар мобайнида шаклланган исломий қадриятларимиз ҳозирги даврда яратилган маданий-маънавий бойликлар билан қўшилиб тараққиётимизни тезлатади, ғоявий ва маънавий покланишни таъминлашга кўмаклашади. Шунинг учун ҳам исломий қадриятларни авайлаб асраш, уларни кўриқлаш, юксалтириш алоҳида инсон ҳаётида ҳам, жамият тараққиётида ҳам катта аҳамият касб этади.

Ёшларни исломий қадриятлар асосида тарбиялашдан кўзланган бош мақсад, уларда юксак масъулият туйғуларини шакллантириш ва такомиллаштиришдан иборат. Чунончи, маънавиятшунос олим, профессор М.Имомназаров “Масъулият” тушунчасига: “Масъулият – шахс маънавиятининг

⁵ Очилдиев А. Миллий ғоя ва миллатлараро муносабатлар. Т., 2004, 7-6

⁶ Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси. Т., 2019. 18-б

муҳим таркибий жихати, ўзи англаб етган ва тўғри деб билган Борлиқ ҳақиқатига амалда садоқат сақлаш, ҳар бир хатти-ҳаракатининг оқибатини ўйлаб қадам қўйиш. Инсон эркин иродаси билан ўзини дунёдаги барча мавжудот учун масъул деб билса ва ҳар бир қадамини қўйишда ана шу масъулиятни ҳис қилиб турса, айни шу шахс ҳақиқий маънавият соҳибидир” деб таъриф беради. Исломий қадриятлар тизимида шахс масъулияти имон, ахлоқ, бурч ва ижтимоий фаолликда намоён бўлади. Имон – исломий қадриятларда Аллоҳга, унинг фаришталарига, муқаддас китобларига, пайғамбарларга, охиратга, тақдирга ҳамда қайта тирилишга бўлган қатъий ишончни мустаҳкамлигини ифода этади. Зеро, имон, ахлоқ, бурч ва масъулият ижтимоий ҳодиса бўлиб, барча яратилган махлуқотлар орасида инсонга хос хусусиятдир. Чунки Аллоҳ инсон зотини барча мавжудотлар орасида азиз ва муқаррам қилиб яратди. Ислом таълимотининг асосини ҳам имон ташкил этади.

REFERENCES

1. Пахруддинов Ш.И. Дунёвий демократик давлатчилик қурилиши амалиётида диний экстремизм таҳдиди. Тошкент: 2001, 178-б.
2. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномаси. –Тошкент: Ўзбекистон, 2018 йил, 28 декабрь.
3. Ислом Каримов «Юксак маънавият – енгилмас куч» Тошкент2008 .
Маънавият 14 бет
3. Жуманиёз Султонович Рамагов, Машкура Инамжанована Рахимова, & Миршод Нўъмонович Ҳасанов (2022). МАФКУРАВИЙ ТАҲДИДЛАРНИ ОЛДИНИ ОЛИШДА ИСЛОМИЙ ҚАДРИЯТЛАРНИНГ ЎРНИ. *Academic research in educational sciences*, 3 (6), 1031-1036.
4. Ж. С. Рамагов, & М. Ҳасанов (2022). МОЛОДЕЖЬ И ИНФОРМАЦИОННО-ПСИХОЛОГИЧЕСКАЯ БЕЗОПАСНОСТЬ. *Central Asian Academic Journal of Scientific Research*, 2 (6), 532-536.
5. Салимов, Бахриддин Лутфуллаевич, & Ҳасанов, Миршод Нўъмонович (2022). ШАРҚ МУТАФАККИРЛАРИНИНГ КОМИЛ ИНСОН ТАРБИЯСИ МАСАЛАЛАРИ ТАҲЛИЛИ. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 2 (6), 1345-1354.
6. Рамагов, Ж. С., Баратов, Р. Ў., Кушаков, Ф. А., Валиев, Л. А., & Ҳасанов, М. Н. (2022). ЖАМИЯТДА СИЁСИЙ ВА ҲУҚУҚИЙ МАДАНИЯТНИ ЮКСАЛТИРИШ МАСАЛАЛАРИ. *PEDAGOGS journali*, 19(1), 13-18.
7. Ж. С. Рамагов, & М. Ҳасанов (2022). ЎЗБЕКИСТОН ТАРАҚҚИЁТИНИНГ ЯНГИ БОСҚИЧИДА ИНСОН ҲУҚУҚЛАРИНИНГ ТАЪМИНЛАНИШИ. *Academic research in educational sciences*, 3 (6), 963-969.

8. Раматов, Ж. С., Муратова, Д., Султанов, С. Ҳ., Тухтабоев, Э., Кушаков, Ф., & Хасанов, М. Н. (2022). ИЖТИМОЙ АДОЛАТ ВА ҚАДРИЯТЛАР ПЛЮРАЛИЗМИ. *World scientific research journal*, 8(1), 102-108.
9. Ҳасанов, М. Н., Бекмуратов, Б. Ж., Турғунов, Б. Ш., & Маматқулов, У. С. (2022). ФОРОБИЙНИНГ ТАЪЛИМОТИДА ЁШЛАР ВА ИНСОН ТАЛИМ-ТАРБИЯСИ МАСАЛАЛАРИ ТАҲЛИЛИ.
10. Ҳасанов, М. Н., Зайниддинов, Б. З., Абдухалилов, О. А., & Джурайев, Д. Д. (2022). МЕҲНАТДА ИНСОННИ ШАКЛЛАНИШДАГИ АҲАМИЯТИ.
11. Ramatov, J.S. va Hasanov, MN (2022). Ta'lim amaliyotida innovatsiyalarni jalb qilishning nazariy modelini tahlil qilish. *Sharq uyg'onishi: innovatsion, ta'lim, tabiiy va ijtimoiy fanlar* , 2 (6), 937-942.
12. У.К.Эрниёзов, М.Н. Ҳасанов, & Х.С.Машарипов. (2022). АБУ НАСР ФОРОБИЙНИНГ ИЖТИМОЙ-АХЛОҚИЙ ТАЪЛИМОТИ ВА УНИНГ АНТРОПОЛОГИК ХУСУСИЯТЛАРИ . *JOURNAL OF NEW CENTURY INNOVATIONS*, 4(3), 130–136.
13. Ж. С. Раматов, М. Ҳасанов, & Л. А. Валиев (2022). ИНСОН ДУНЁҚАРАШИННИНГ ДИНИЙ ВА ДУНЁВИЙ ТАЛҚИНИ. *Central Asian Academic Journal of Scientific Research*, 2 (7), 78-82.
14. J. S. Ramatov, M. Hasanov МАФКУРАВИЙ АХЛОҚ ТАРБИЯСИНИНГ АНАМИЯТИ // *Pedagogik fanlar boyicha akademik tadqiqotlar*. 2022 yil. 6-son. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/mafkuraviy-ta-didlarni-oldini-olishda-ahlo-iy-tarbiyaning-a-amiyati> (kirish sanasi: 04.10.2022).
15. Ж. С. Раматов, & М. Ҳасанов (2022). МИЛЛИЙ ҚАДРИЯТЛАР – ЖАМИЯТИМИЗ БАРҚАРОРЛИГИ ВА ЁШ АВЛОД ТАРБИЯСИНИНГ МУҲИМ ОМИЛИ. *Academic research in educational sciences*, 3 (6), 973-979.
16. Ж. С. Раматов, М. Ҳасанов, & Лочин Азаматович Валиев (2022). АУРОБИНДО ГҲОШ ҲАЁТИ ВА ИЛМИЙ ФАЛСАФИЙ МЕЪРОСИ. *Academic research in educational sciences*, 3 (6), 1161-1169.